

Ἄθ. Ε. Καραθανάσης

Γύρο ἀπό τό γερμανικό φιλελληνισμό —
Μαρτυρίες καί δοκουμεντα τῆς περιόδου 1821-1823

1. Ὁ φιλελληνισμός πού παρουσιάστηκε κατά τὰ τέλη τοῦ 18ου αἰώνα καί τίς ἀρχές τοῦ ἐπόμενου σάν ἓνα κίνημα συμπάθειας στό σκλαβωμένο ἑλληνικό γένος πῆρε τήν οὐσιαστική ἐκφρασή του στήν ἔναρξη κιόλας τοῦ Ἔγωνα¹ ἔτσι, ἀφοῦ στήν ἀρχή τοῦ ἔδωσε νέες, σέ πανευρωπαϊκό ἐπίπεδο, διαστάσεις, ἐξασθένησε γύρο στά 1823. Οἱ αἰτίες δέν εἶναι, ἄλλωστε, ἀγνωστες: πρῶτα-πρῶτα εἶναι, βέβαια, ἡ διάψευση τῶν ποικίλων προσδοκιῶν τῶν φιλελλήνων μετά τήν κάθοδό τους στήν Ἑλλάδα καί, φυσικά, οἱ δυσμενεῖς συνθῆκες πού ἐπικράτησαν στά ἑλληνικά στρατόπεδα. Τοῦτο δέ σήμαινε, ἀπό τήν ἄλλη μεριά, ὅτι ἔπαψαν, στή συνέχεια, νά καταφτάνουν στήν ἀγωνιζόμενη Ἑλλάδα φιλέλληνες διανοούμενοι καί ἀγωνιστές² τό πρῶτο μεγάλο ρεῦμα ὅμως εἶχε ἐλαττωθεῖ σημαντικά. Κυριότερες πάντως ἐκδηλώσεις φιλελληνισμοῦ ἦταν, τήν ἐποχή πού μελετοῦμε ἐδῶ, ἡ προσέλευση στρατιωτικῶν πού πύκνωσαν τίς τάξεις τῶν Ἑλλήνων ἐπαναστατῶν, ὁ σχηματισμός φιλελληνικῶν μάχιμων σωμάτων, καθώς καί ἡ ἔδρευση φιλελληνικῶν κοιμητῶν σέ διάφορες εὐρωπαϊκές πόλεις γιά τήν ἐνίσχυση, ὑλική καί ἠθική, τοῦ Ἔγωνα. Στήν Εὐρώπη, ἄλλωστε, εἶχαν ἤδη δημιουργηθεῖ ὀρισμένες ἀπό τίς συνθῆκες ἐκεῖνες οἱ ὁποῖες εὐνόησαν τή φιλελληνική κίνηση: στή Γαλλία ἦταν οἱ ἀπόμαχοι τῶν ναπολεόντειων πολέμων, πού μετά τήν παλινόρθωση τῶν Βουρβόνων, ἀναζήτησαν στόν ἑλληνικό Ἔγωνα ἰδεολογικό καί οἰκονομικό διέξοδο³ παρόμοια ἦταν καί τὰ αἰσθήματα τῶν Ἰταλῶν ἀγωνιστῶν τῶν ἀποτυχημένων κινήματων τοῦ Πεδεμοντίου, τῆς Σικελίας καί τῆς Νεάπολης, πού ἦταν, ἐξάλλου καί, ἀνεπιθύμητοι στή χώρα τους⁴ στόν εὐρωπαϊκό χῶρο ἀξιοσημείωτη ἦταν ἡ φιλελληνική κίνηση στή Γερμανία¹, ὅπου ἡ στροφή τῶν διανοου-

1. Ἡ βασικότερη βιβλιογραφία ἡ ἀναφερόμενη στό γερμανικό φιλελληνισμό νομίζω πῶς εἶναι ἡ παρακάτω: Karl Dieterich, *Deutsche Philhellenen in Griechenland 1821-1828*, Hamburg 1929· Wilhelm Barth - Max Kehrig-Korn, *Die Philhellenzeit, von der Mitte des 18 Jahrhunderts bis zur Ermordung Kapodistrias am 9 October 1831*, München 1960 (στί συνέχεια: *Die Philhellenzeit*)· J. Irmscher (μετάφρ. Μ. Ξηρογιάννη), *Περὶ τῶν γερμανικῶν φιλελληνισμῶν*, *Παρνασσός* 6 (1954) 551-564· ὁ Ἰδιός, *Germaniskijat filelenizām po vreme na gračkoto vāstanie* (= Ὁ γερμανικός φιλελληνισμός τήν περίοδο τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως), *Balkan 3*, Σόφια, ἔκδ. BAN, 1973, σσ. 43-49 - παρουσίαση ἀπό τήν κ. Δέσποινα Λουκίδου-Μαυρίδου στή Βαλκανική Βιβλιογραφία, τόμος 2, Θεσσαλονίκη 1974 (ἐπιμ. Κ.Α. Δημάδης), σ. 223· William St. Clair, *That*

μενων πρὸς τὴ μελέτη τῆς κλασικῆς ἀρχαιότητος, σὲ συνδυασμὸ μετὰ τὸ φιλελεύθερο πνεῦμα καὶ τὸ ρομαντισμὸ τῆς ἐποχῆς, δημιουργήσαν ἀπὸ τῆς πρώτης στιγμῆς τοῦ Ἀγώνα, ἕνα εὐνοϊκὸ κλίμα γιὰ τὴν ἑλληνικὴ ὑπόθεσις. Ἔτσι, βέβαια, ἐξηγεῖται ὅτι ἕνα μεγάλο μέρος τῶν φιλελλήνων προέρχεται ἀπὸ τὴ Γερμανία.

2. Ἡ παρούσα ἐργασία, πού δὲ φιλοδοξεῖ νὰ παρουσιάσει στὸ εὐρὺ φάσμα τοῦ τὸ γερμανικὸ φιλελληνισμὸ, ἀλλὰ ἀποτελεῖ μιὰ μικρὴ συμβολὴ στὴν ἱστορίαν τοῦ κινήματος αὐτοῦ στὴ Γερμανίαν, βασίζεται σὲ ἔγγραφα τῆς αὐστριακῆς ἀστυνομίας τῆς Βενετίας τῆς περιόδου (1821-1823). Ἡ γειτνίασις τῶν γερμανικῶν κρατιδίων μετὰ τὴν αὐτοκρατορίαν τῶν Ἀψβούργων, ἀλλὰ καὶ ἡ ἰσχυρὴ φιλελληνικὴ κίνησις στῆς γερμανικὰς χώρας ἀνησύχησε ἰδιαίτερα τῆς ὑπηρεσίας τοῦ Μέττερνιχ, οἱ ὁποῖοι μετὰ κάθε μέσον ἐπεδίωξαν νὰ ἔχουν ὑπὸ τὸν ἑλεγχὸν τοὺς τῆς κινήσεως τῶν Γερμανῶν φιλελλήνων. Γιὰ τὸ λόγον αὐτὸν ἡ Βιέννη εἰδοποιουσε, μετὰ τὰ ἔγγραφα αὐτά, τῆς ὑφιστάμενης ἀρχῆς τῆς στήν περιοχὴ Venetia γιὰ τὴν φιλελληνικὴν κίνησιν πού εἶχε δημιουργηθεῖ σὲ ὀρισμένους γερμανικὰς πόλεις, καὶ, φυσικὰ, ἔδινε τῆς δέουσαις ὁδηγίαις, γιὰ νὰ παρεμποδιστεῖ ἡ κἀθοδος Γερμανῶν φιλελλήνων καὶ ἐθελοντῶν στὴν μαχόμενὴ Ἑλλάδα. Θὰ προσθέσομε ἐπίσης ὅτι στὰ λιμάνια τῆς Βενετίας καὶ τῆς Τεργέστης (ὅπως ἐπίσης καὶ σ' αὐτὸ τῆς Μασσαλίας) ἐπιβιβάζονταν, καὶ ἀποβιβάζονταν ἀργότερα, Εὐρωπαῖοι φιλέλληνοι, πού πήγαιναν γιὰ νὰ βοηθήσουν τοὺς Ἑλληνας ἐπαναστάτας, ἢ ἀντίθετα, ἔφταναν ἐκεῖ μετὰ τὴν μάχην τοῦ Πέτα κυρίως (4/16 Ἰουλίου 1822), ἀπγοητευμένοι ἀπὸ τὴν κατὰστασιν πού εἶχε δημιουργηθεῖ, στὸ μετὰξὺ, στὴν Ἑλλάδα. Ἦταν, μετὰ ἕνα λόγον δηλ., ἡ Βενετία καὶ ἡ Τεργέστη, καίρια σημεῖα ἐπικοινωνίας τῶν φιλελλήνων τῆς Κεντρικῆς Εὐρώπης μετὰ τὴν ἀγωνιζόμενὴ Ἑλλάδα γι' αὐτὸ, ἄλλωστε, καὶ ἡ ἐπιμελημένη φροντίδα τῶν ἀνθρώπων τοῦ Μέττερνιχ νὰ ἐνημερώνουν τῆς ὑπηρεσίας τοὺς στὰ δύο αὐτὰ λιμάνια τῆς Ἀδριατικῆς. Ὅσο γιὰ τὰ ἔγγραφα, αὐτὰ εἶναι γραμμένα μετὰ περισσότερα στὴ γερμανικὴν, μετὰ τὴν χαρακτηριστικὴν γοτθικὴν γραφὴν τῆς αὐστριακῆς γραφειοκρατίας τῆς ἐποχῆς, ἀλλὰ, κατὰ κανόνα, συνοδεύονται μετὰ ἰταλικὴν μετάφρασιν².

Greece might still be free-The Philhellenes in the War of Independence, London 1972, ὅπου καὶ ἐπιλογή τῆς προηγούμενης βιβλιογραφίας· Loukia Droulia, Philhellénisme, Ouvrages inspirés par la guerre de l'Indépendance grecque 1821-1823, Répertoire Bibliographique, Athènes 1974· Ἀπόστολος Ε. Βακαλόπουλος, Ἱστορία τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ, τ. 5, Θεσσαλονίκη 1980, σσ. 580-586, ὅπου καὶ βιβλιογραφία.

2. Archivio di S(tato) di V(enezia), Seconda Dominazione, Presidio del Governo, fascicolo I, I/9.

3. Στη Γερμανία δημιουργήθηκαν, μετά τό πρώτο κιόλας έξάμηνο του 1821, φιλελληνικοί σύλλογοι (κομιτάτα), ύστερα από πρωτοβουλία πανεπιστημιακών καθηγητών, όπως του J. Neander, του Aug. Zeune, του B. Niebuhr, του φιλελληνικού κύκλου του Βερολίνου, του Fr. Thiersch, του Μονάχου, του Jacobs της Γοττίγγης, του H.G. Tzschirner, των αδελφών Iken, του W. Krug της Λειψίας και άλλων οι οποίοι, έξαρχης, υποστήριξαν τόν άγώνα των Έλλήνων. Στη δημιουργία φιλελληνικού ρεύματος στίς γερμανικές χώρες σημαντική ήταν ή συμβολή των Έλλήνων φοιτητών³ και έμπόρων, οι οποίοι προώθησαν μέ όλες τίς δυνάμεις τους τίς έλληνικές θέσεις στή γερμανική κοινή γνώμη. Περιττό, βέβαια, νά σημειώσουμε πόσο γενναία οι Έλληνες έμποροι, οι εγκαταστημένοι σέ διάφορες γερμανικές πόλεις, ενίσχυαν υλικά ή ήθικά, τήν έθνική υπόθεση. Φυσικά, σέ όλες αυτές, τίς πολύ άνησυχαστικές γιά τήν άυστριακή πολιτική, κινήσεις των Γερμανών άντέδρασε ή Βιέννη, ή όποία πιέζοντας τίς τοπικές κυβερνήσεις των γερμανικών κρατιδίων, πέτυχε νά μειώσει τή φιλελληνική κίνηση πού είχε δημιουργηθεί σ'αυτά⁴. Παράλληλα, ή άυστριακή κυβέρνηση είχε λάβει μιá σειρά μέτρων πού δυσκόλευαν τους Γερμανούς φιλέλληνες νά κατεβαίνουν στήν Έλλάδα τό ίδιο μέτρο ίσχυε άυστηρότατα γιά τους Έλληνες (φοιτητές, λογίους και έμπόρους) πού είχαν τήν πρόθεση νά επιστρέψουν στήν πατρίδα τους. Η προεδρική έγκύκλιος 2597 τής 17 Αύγουστου 1821 όριζε μέ σαφήνεια στά άρμόδια όργανα τής άυστριακής επικράτειας τόν τρόπο συμπεριφοράς τους άπέναντι στους Έλληνες και Εύρωπαίους φιλέλληνες πού επιχειρούσαν νά πάνε στήν Έλλάδα, γιά νά ένωθούν μέ τους "Φιλικούς" και νά πολεμήσουν στό πλευρό τους⁵. Λίγες μέρες άργότερα (18 Αύγουστου 1821) ένα

3. Γιά τους Έλληνες σπουδαστές στή Γερμανία υπάρχει ή μελέτη του E. Ziebarth, Griechische Studenten auf deutschen Hochschulen 1817-1821 στο Hellas-Jarbuch III, 1936, τήν όποία δέν μόρρεσα νά συμβουλευτώ. Πρβλ. Άπόστολος E. Βακαλόπουλος, Οι Έλληνες σπουδαστές στά 1821, Θεσσαλονίκη 1978. Βλ. άκόμη τίς πολύ ένδιαφέρουσες πληροφορίες ένός φοιτητή τής έποχής, του Γεωργίου Ψύλλα, όπως τίς έξέθεσε στά Άπομνημονεύματα του βίου μου, Μνημεία τής Έλληνικής Ιστορίας, έκδ. Άκαδημίας Άθηνών, άριθμ. 8, Έκδοσις και σημειώσεις Έλευθερίου Γ. Πρεβελάκη, Άθήνα 1974, σσ. 32, 35, 38, 40.

4. Γ. Λάιος, Άνέκδοτες έπιστολές και Έγγραφα του 1821, Ιστορικά δοκουμένα από τά άυστριακά άρχεϊα, Άθήνα 1958, σσ. 178-179, όπου άναφορές, διαταγές, έγκύκλιοι κλπ. άρμόδιων άυστριακών παραγόντων.

5. A.S.V., Seconda Dominazione, ό.π. Διαβάζουμε στό σχετικό σημείο του έγγράφου: "... relativamente ai greci che prendono parte dei maneggi rivoluzionari degli Eteristi oppure che vogliono passare per gli I.

νέο έγγραφο, σταλμένο καί· αυτό από τή Βιέννη, είδοποιούσε τίς ὑφιστάμενες αὐστριακές ἀρχές τοῦ Veneto γιά τή μεγάλη φιλελληνική κίνηση πού εἶχε δημιουργηθεῖ στούς φοιτητικούς κύκλους τῶν Πανεπιστημίων Λειψίας⁶, Ἰέννας⁷, Γοτύγγης⁸, Χάλλης. Οἱ ἀνησυχίες τώρα παρουσιάζονται ἰδιαίτερα αὐξημένες, ἀφοῦ οἱ πληροφορίες ἀνέφεραν σχηματισμούς στρατιωτικῶν σωμάτων, ἀποτελουμένων ἀπό φοιτητές, πού ἦταν ἔτοιμοι νά κατέβουν στήν ἐπαναστατημένη Ἑλλάδα. Εἰδικά μάλιστα γιά τή Λειψία, τό ἐγ-

R. statti diretti agli eserciti della Grecia ovvero voglionotale fine imbarcarsi in uno dei porti...". Βλ. καί παρόμοια αὐστριακά ἔγγραφα πού ἀπαγόρευαν τήν κáθοδο τῶν Ἑλλήνων στήν Τεργέστη στό βιβλίο τοῦ Λάλου, Ἀνέκδοτες ἐπιστολές κλπ., σσ. 179, 184-186. Γιά τήν ἐχθρική συμπεριφορά τῶν ὀργάνων τοῦ Μέττερνιχ ἀπέναντι στούς Ἕλληνες πού βρῖσκονταν στό αὐστριακό ἔδαφος βλ. Karl Dieterich, Aus Briefen und Tagedüchern zum Deutschen Philhellenismus 1821-1828, Hamburg 1928 καί Κ. Καυροφύλλας, Ἡ αὐστριακή κατασκοπεῖα κατά τήν Ἑλληνικήν Ἐπανάστασιν, Ἑλληνικά 4 (1931) 153-172-γραμμμένη μέ βάση τήν ἔκδοση Documenti segreti e atti ufficiali della polizia italiana dall'1824 fino all'1840, Carpolago 1851. Πρβλ. καί τίς περιπέτειες τοῦ Ψύλλα ὡσπου νά φτάσει στήν Τεργέστη-Ἀπομνημονεύματα, σσ. 41, 46, 50, 51.

6. Ἐκεῖ, ἐκτός ἀπό τοὺς Ἕλληνες ἐμπόρους, ὑπῆρχαν καί ἀρκετοὶ συμπατριῶτες τοὺς φοιτητές Ψύλλας, Ἀπομνημονεύματα, σ. 40.
7. Τό Πανεπιστήμιό της ἦταν ἓνα ἀπό τά σπουδαιότερα κέντρα τοῦ φιλελευθερισμοῦ. Καί ἐκεῖ σπούδαζαν τότε πολλοὶ Ἕλληνες, πού οἱ περισσότεροὺς κατέβηκαν στήν Ἑλλάδα καί ἀγωνίστηκαν ἀπὸ τοὺς πρώτους κιόλας μῆνες τῆς Ἐπανάστασης. Ἀναφέρουμε γιά παράδειγμα ἐδῶ: τό Γεώργιο Ψύλλα, τό Λιβέριο Λιβερόπουλο, τόν Παπαδόπουλο Θεσσαλό, τόν ἀνεψιό τοῦ Ἰγνατίου Οὐγγροβλαχίας Φώτιο, τό Νικόλαο Γκίκα, τοὺς Ἰωάννη καί Γεώργιο Βαρβάκη, τό Ζήση Λεπρωρίδη, τόν Ὀνούφριο Ἀποστολίδη, τό Νικόλαο Νέγηρ - Ψύλλας, ὁ.π., σσ. 32-33,35. Ἡ κοντέσσα Edling-Στουρτζα, πού ζοῦσε τότε στή Βαῦμάρη, κοντά στήν Ἰέννα, βοήθησε ποικιλότροπα τοὺς Ἕλληνες φοιτητές - Hēlène Koukchos, La comtesse Roxandra Stourza - Edling et sa contribution à l'éducation des étudiants Hellènes en Europe στό Symposium L'Epoque Phanariote, Thessalonique 1974, σσ.177-183.
8. Γιά τοὺς Ἕλληνες φοιτητές στή Γοτύγγη βλ. Karl Dieterich, Aus Briefen, σ. 17. Γιά δεκατρεῖς Ἕλληνες φοιτητές τῶν Πανεπιστημίων Λειψίας καί Γοτύγγης βλ. Λάλος, Ἀνέκδοτες ἐπιστολές, σ σ. 88-90,115. Τήν πληθωρική ἑλληνική παρουσία στή Γοτύγγη ἀναφέρει καί ὁ Ψύλλας, Ἀπομνημονεύματα, σσ. 35-40 καί ὁ Ἀπ. Βακαλόπουλος, Οἱ Ἕλληνες σπουδαστές, σσ. 31-35.

γραφο αυτό είναι περισσότερο αποκαλυπτικό, γιατί εκεί αρκετοί έμποροι, ύστερα από έντολές 'Ελλήνων συναδέλφων τους του έξωτερικού, πλήρωναν τριακόσια φιορίνια σέ δσους φοιτητές ήθελαν νά καταταγούν στό στρατιωτικό σώμα πού είχε συσταθεί για νά βοηθήσει στά πεδία τών μαχών τούς "Έλληνες έπαναστάτες"⁹. Οί Αυστριακοί είχαν έντοπίσει καί τούς πρωτεργάτες τής κίνησης αυτής: τόν καθηγητή Krug¹⁰ καί κάποιον Tzschirner¹¹, αποκαλούμενο, στό έγγραφο, ως *sopraidente* καί οί δύο αυτοί είχαν εκφράσει τήν επίθυμία νά συνοδέψουν τούς φοιτητές ως τήν Ελλάδα.

-
9. 'Η πληροφορία αυτή συμπύκει μέ τό περιεχόμενο μιās έπιστολής πού στάλθηκε από τήν Πράγα, μέ ήμερομηνία 1 Αύγουστου 1821, στήν όποία γινόταν λόγος για τήν αύξηση του φιλελληνικού ρεύματος στους κύκλους τών φοιτητών τής Λειψίας, 'Ιέννας, Γοτύγγης καί Χάλλης, μέ πρωτεργάτες τόν Krug καί τόν Tschirner. Εύδικά μάλιστα για τή Λειψία τουεζόταν καί ό ρόλος τών έλληνικών έμπορικών οζικών του έξωτερικού πού χρηματοδοτούσαν τούς φοιτητές τής πόλης αυτής για τήν κάθοδό τους στην Ελλάδα, Λάιος, ό.π., σσ. 178-179. Είναι μάλιστα πολύ πιθανό τό περιεχόμενο τής έπιστολής αυτής νά προκάλεσε τή σύνταξη του έγγράφου τής αυστριακής διοίκησης από 28 Αύγουστου 1821.
10. 'Ο Wilhelm Traugott Krug (1770-1842), καθηγητής τής φιλοσοφίας στη Λειψία, ξέρουμε ότι ήταν από τούς πρώτους Γερμανούς φιλέλληνες, πού ύψωσε δημόσια τή φωνή του ύποστηρίζοντας τήν έλληνική ύπόθεση. 'Ανάμεσα στις άλλες δραστηριότητες του μνημονεύουμε τήν έκδοση του φυλλάδιου: "Griechenlands Wiedergeburt, ein Osterprogramm zum Auferstehungsfest..." πού κυκλοφόρησε τήν 1 Μαΐου 1821, καί ενός άκόμη φυλλάδιου τιτλοφορούμενου "Letztes wort über die Griechische Sache", δημοσιευμένο στά τέλη του ζιδιου χρόνου τά δύο αυτά δημοσιεύματα έπισημαίνουν, ανάμεσα στά άλλα, τήν ανάγκη για τήν ίδρυση φιλελληνικών σωματείων. Μέ παρόμοιο περιεχόμενο άκολούθησε ένα άλλο δημοσίευμα του (Φεβρουάριος 1822) τό "Neuster Stand der Griechischen Sache". Για τόν Krug βλ. Σ.Θ. Λάσκαρις, 'Ο φιλελληνισμός έν Γερμανία κατά τήν 'Ελληνικήν 'Επανάσταση, 'Αθήνα 1930, σσ. 20-22 καί Die Philhellenzeit, σσ. 119-120, Λάιος, 'Ανέκδοτες 'Επιστολές, σ. 193. St. Clair, The Philhellenes, σσ. 62, 64, 65, 66-67, 69, 373. Droulia, Philhellénisme, σσ. 59, 60, 61, 67, 72, 87, 266 καί ή ζιδία στην 'Ιστορία του 'Ελληνικού Έθνους, 'Εκδοτική 'Αθηνών, τ. ΙΒ', 'Αθήνα σσ. 319-320. Κωνστ. Α. Βακαλόπουλος, Τρία ανέκδοτα ιστορικά δοκίμια του φιλικού Γεωργίου Λασσάνη, Θεσσαλονίκη 1973, σσ. 96, 117.
11. Έγραψε τό "Die Klage der Liebe und der Trost des Glaubens über den Fall und die Drangsale der Völker, von Tzschirner, Leipzig 1821, καί προφανώς, τό έργο "Die Sache der Griechen, die Sache Europa's", Leipzig Fr. Chr. Wilh., Vogel, 1821. Droulia, Philhellénisme, σσ. 22, 63, 102. Δυστυχώς δέν μπόρεσα νά βρω άλλα στοιχεία για τή δράση του.

Ἐξίσου σημαντική ἦταν καί ἡ φιλελληνική κίνηση στό Ἄμβουργο¹² καί στή Βρέμη. Ἐνα ἔγγραφο τῶν ὑπηρεσιῶν τῆς Βιέννης, μέ ἡμερομηνία 10 Ὀκτωβρίου 1821¹³, ὑπογραφόμενο ἀπό κάποιον Grimschit, ὑπηρεσιακό παράγοντα, προφανῶς, ὑπουργείου τοῦ Μέττερνιχ ἢ τῆς ἀστυνομίας τῆς Βιέννης, μάς πληροφορεῖ γιά τή φιλελληνική κίνηση στίς δύο αὐτές γερμανικές πόλεις. Σύμφωνα μέ τό ἔγγραφο αὐτό ὁ σκοπός τῶν φιλελλήνων ἐκεῖ ἦταν διπλός: ἡ διεξαγωγή ἐράνων γιά ἐνίσχυση τῶν Ἑλλήνων ἐπαναστατῶν καί ἡ στρατολόγηση προσώπων ἱκανῶν νά πολεμήσουν στήν Ἑλλάδα. Ἡ δραστηριότητα τῶν φιλελλήνων τοῦ Ἄμβουργου φαίνεται ὅμως ὅτι ἀπασχολοῦσε ἰδιαίτερα τήν αὐστριακή κεντρική ἀρχή, τόσο γιά τήν ἔκταση πού εἶχε λάβει ἐκεῖ τό φιλελληνικό ρεῦμα, ὅσο καί γιά τή δημοσιότητα πού ἔδιναν οἱ φιλέλληνες τῆς πόλης στή κίνησή τους. Ἡ Ἰδρυση, τήν ἴδια περίπου ἐποχή, τῆς λεγόμενης "Ἑλληνογερμανικῆς Λεγεώνας"¹⁴, ἀνησυχοῦσε τίς ὑπηρεσίες τοῦ Μέττερνιχ, οἱ ὁποῖες μάλιστα σημείωναν ὅτι ἡ Λεγεώνα ἀποσκοποῦσε στή "συνένωση τυχοδιωκτῶν καί πλανήτων κάθε εἴδους, οἱ ὁποῖοι σκοπεύουν νά πολεμήσουν στό πλευρό τῶν Ἑλλήνων, κάτω ἀπό τή σημαία τῆς Ἑλληνογερμανικῆς Λεγεώνας ...". Ὁ συντάκτης τοῦ ἐγγράφου γνῶριζε, καί ὀνομάτιζε μάλιστα ἐδῶ, τούς παράγοντες τῆς κίνησης αὐτῆς: τόν καθηγητή Zimmermann¹⁵, τό Chevalier¹⁶ ἀπό τή Γενεύη καί τόν ὑπασιιστή τῆς φρουρᾶς τοῦ Ἄμβουργου Dannenberg¹⁷. Γιά τόν τελευταῖο μάλιστα οἱ Αὐστρια-

12. Bernard Vonderlage, *Die Hamburger Philhellenen*, Göttingen, 1940^{*} πρβλ. St. Clair, *The Philhellenes*, σσ. 63, 67.

13. A.S.V., *Seconda Dominazione*, fasc. I 1/9.

14. Γιά τήν Ἰδρυση τῆς Ἑλληνογερμανικῆς αὐτῆς Λεγεώνας βλ. καί σχετικές ἐπιστολές τῶν ταγματάρχων Chevalier καί Dannenberg (Ἄμβουργο) πρὸς τό βαρῶνο Dalberg (Ashaffenburg), ἀπό 18 Αὐγούστου 1821^{*} Λάιος, Ἄνεκδοτες ἐπιστολές, σσ. 201-202.

15. Γιά τόν Zimmermann βλ. περισσότερο στό *Die Philhellenzeit*, σ. 251^{*} σκοτώθηκε στήν Κωλιάδα Ἄκρα (Τρεῖς Πύργοι) στίς 6 Μαΐου 1827^{*} Ἑρμ. Φορνέζις, *Μνημεῖα τῶν Φιλελλήνων* στοῦ Δ. Εὐμορφοπούλου, Ἄπομνημονεύματα, Εἰσαγωγή Ἑμμ. Γ. Πρωτοφάλης, Ἀθήνα χ.χ., σ. 265^{*} πρβλ. Μπάμπης Ἄνυλιος, Ἱστορικά Σημειώματα (Οἱ Φιλέλληνες τοῦ 1821), Ἀθήνα 1925, σ. 250^{*} πρβλ. Droulia, *Philhellénisme*, σ. 116, 1309.

16. Γιά τό Chevalier βλ. *Die Philhellenzeit*, σ. 89-90 καί St. Clair, *The Philhellenes*, σσ. 73-74, 90, 101.

17. Γιά τό Dannenberg γνωρίζουμε ὅτι ἦταν ταγματάρχης καί ἔμεινε στό Ἄμβουργο, καταγόταν ὅμως ἀπό τό Βερολίνο. Ταξίδεψε στήν Ἑλλάδα καί κατέγραψε τίς ἐντυπώσεις του σέ ἀνέκδοτο, ἀπό ὅσο ξέρω, ἡμερολόγιο. Βιογραφικά του στό ἔργο *Die Philhellenzeit*, σσ. 94-95. Στά 1825 τόν

κοί είχαν συγκεντρώσει πολλές πληροφορίες, όπως για παράδειγμα, ήταν ή παραίτησή του από τήν υπηρεσία του, για νά έχει μεγαλύτερη εύχέρεια στίς κινήσεις του για τήν εϋδωση του σκοπού τόν οποιο είχε δραματιστεί μέ τούς φίλους του. Στήν ίδια περίοδο τοποθετείται καί ή δραστηριοποίηση στίς τάξεις τής Λεγεώνας του Φιλέλληνα Hanft, για τόν οποιο έχουμε πολύ λίγες εϊδήσεις¹⁸.

Ή Βρέμη δέν υστερήσε, καί αυτή, σέ φιλελληνισμό. Κύριος πυρήνας τής φιλελληνικής κίνησης στήν πόλη αυτήν ήταν ό δημοτικός γραμματέας Dekam¹⁹, ό οποιος, μάλιστα, μέ τήν δλη του δραστηριότητα, είχε κατορθώσει νά δημιουργήσει εκεί ένα πνεύμα "Έλληνομανίας", πού πολύ άνησυχούσε τούς άρμόδιους τής Βιέννης - αυτό, τουλάχιστον, προκύπτει από έγγραφό τους χρονολογημένο στίς 4 Ίουλίου 1822. Φαίνεται μάλιστα ότι ή κίνηση αυτή στή Βρέμη είχε μεγάλη άπήχηση στους κατοίκους της, οι οποιοι όχι μονάχα έβλεπαν μέ συμπάθεια τόν έλληνικό Άγώνα, αλλά είχαν προχωρήσει καί σέ ούσιαστικότερες μορφές ένίσχυσής του, γιατί εκεί "... σχηματίζονται σύλλογοι όχι για τή διεξαγωγή έράνων, αλλά καί για τήν υποστήριξη προσφύγων καί φτωχών έλληνικών οικογενειών καί τή στρατολόγηση νέων έθελοντών από όλες τίς κοινωνικές τάξεις, πού θά κατέβαιναν στή συνέχεια στήν Ελλάδα μέ σκοπό νά πολεμήσουν στό πλευρό των Έλλήνων²⁰".

Ή Darmstadt αποτέλεσε καί αυτή ένα ισχυρό φιλελληνικό κέντρο· υποστηρίχτηκε μάλιστα ή άποψη ότι ή Στουτγάρδη για τή νότια Γερμανία καί ή Darmstadt για τή βορειότερη περιοχή της υπήρξαν οι δύο πόλεις πού διακρίθηκαν περισσότερο από τίς άλλες στή Γερμανία για τήν ένταση πού είχε προσλάβει εκεί τό φιλελληνικό ρεύμα²¹. Νά μή λησμονούμε ότι στή Darmstadt είχε

Έναβρύσκω στό Άμβούργο νά συνεχίζει τή φιλελληνική δραστηριότητά του καί νά έξακολουθεϊ νά ήγεϊται, μαζί μέ τόν Zimmermann, στήν κίνηση τής Λεγεώνας· βλ. παραπάνω καί Vonderlage, Die Hamburger Philhellenen, σσ. 55-57. Πρβλ. Λάιος, ό.π., σ. 262 καί Droulia, Philhellénisme, σ. 408.

18. Λάιος, ό.π., σσ. 201-202.

19. Για τόν οποιο δέν έχουμε άλλες εϊδήσεις· βλ. όμως Λάιος, ό.π., σ. 262.

20. Λάιος, ό.π., σ. 200. "Άλλοι έπιφανείς Φιλέλληνες στή Βρέμη ήταν οι άδελφοί Iken· βλ. τήν έπιστολή του Dannenberg καί Chevalier προς τό Dalberg· Λάιος, ό.π., σ. 202.

21. Κωνστ. Α. Βακαλόπουλος, Ή άποστολή του Θεοχάρη Κεφαλά στήν Έλβετία καί Γερμανία στά 1822 καί ή συμβολή του στήν Έδρυση τής Γερμανικής Λεγεώνας, Θεσσαλονίκη 1978, σσ. 33, 34, 35, 58, 59.

φτάσει τὸ 1822 ὁ Θεόδωρος Νέγρης, γιὰ νὰ ζητήσῃ, ἐκπροσωπώντας τὴν Ἑλληνικὴ Διοίκηση, ἀπὸ τὸ φιλελληνικὸ κομιτάτο τῆς πόλης τὴν ἀποστολὴ ἐθελοντικοῦ σώματος - πράγμα πού πέτυχε τελικὰ καί πού μαρτυρεῖ, ταυτόχρονα, καί τὴ σημασία πού ἔδιναν οἱ Ἕλληνες στὴν κίνηση τῶν φίλων τους τῆς γερμανικῆς αὐτῆς πόλης²². Ἐνα αὐστριακὸ δοκουμέντο, χρονολογημένο στίς 25 Ἰανουαρίου 1822, κάνει λόγο γιὰ τὸν πολυπράγμονα φιλελληνικὸ σύλλογο τῆς Darmstadt, στὸν ὁποῖο εἶχαν γραφεῖ, ὡς μέλη, πολλοὶ ἐνθουσιώδεις νέοι, οἱ ὁποῖοι κυκλοφοροῦσαν μάλιστα ἐπιδεικτικὰ στοὺς δρόμους τῆς πόλης φορώντας τὸ ἔμβλημα τοῦ συλλόγου τους. Στὴν ἀνάπτυξη τοῦ φιλελληνισμοῦ στὴν Ἱδία πόλη πολὺς σπουδαῖος ἦταν ὁ ρόλος τοῦ Köster²³, πρώην ἀξιωματικοῦ τοῦ πρωσικοῦ στρατοῦ, πού εἶχε, κατὰ τοὺς Αὐστριακοὺς, πολεμήσει (προφανῶς τὴν περίοδο ἀνοιξῆ 1821-θέρος 1822) στὴν Ἑλλάδα καί πού τότε (τέλη Ἰουνίου 1822) βρισκόταν στὴ Γένοβα ἀπογοητευμένος ἀπὸ τὴν κατάσταση πού εἶχε δημιουργηθεῖ στὸ ἑλληνικὸ στρατόπεδο ἐπιθυμοῦσε ὅμως νὰ ἐπιστρέφῃ γιὰ νὰ συνεχίσει ἀγωνιζόμενος γιὰ τὴν ἐλευθερία τῆς καί γιὰ τὸ λόγο αὐτὸν ἀναζητοῦσε, στὴ Γένοβα, τρόπους ἐπιστροφῆς του. Οἱ Αὐστριακοί, οἱ ὁποῖοι γνῶριζαν τὸν ἀγωνιστικὸ χαρακτήρα του, εἰδοποιοῦσαν τίς ἀρχές τους στὴν περιφέρεια τοῦ Veneto νὰ μὴ ἐπιτρέψουν τὴν εἰσοδὸ του σὲ πόλεις τῆς ἐπικράτειάς τους²⁴. Δὲν παρέλειπαν νὰ προσθέσουν, βέβαια, στὸ ἴδιο πάντοτε δοκουμέντο, ὅτι τὸ ἴδιο ἴσχυε καί γιὰ ἄλλα πρόσωπα πού εἶχαν ἀναπτύξει παρόμοια φιλελληνικὴ δραστηριότητα καί τὰ ὁποῖα, πιθανῶς, βρισκόνταν στὴν περιοχὴ αὐτὴν.

4. Θὰ μᾶς ἀπασχολήσουν, στὴ συνέχεια, οἱ περιπτώσεις ὀρισμένων ἄλλων φιλελλήνων, Γερμανῶν κυρίως, τῶν ὁποίων ἡ δραστηριότητα εἶναι λίγο ἢ πολὺ γνωστὴ καί ἀπὸ ἄλλες πηγές καί γιὰ τοὺς ὁποίους τὰ αὐστριακὰ ἔγγραφα πού ἐδῶ μελετοῦμε μᾶς ἐπιτρέπουν, σὲ κάποιον ποσοστὸ, νὰ ἀναζητήσουμε μὲ βεβαιότητα τίς κινήσεις τους, σὲ συνδυασμὸ, βέβαια, καί μὲ ἄλλες πηγές.

22. Ἡ πληροφορία ἀπὸ τὸ ἄρθρο τῆς κ. Α. Δρούλια στὴν Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους, ὄ.π., σ. 319. Πρβλ. St. Clair, *The Philhellenes*, σσ. 63, 65, 69, 120.

23. Γιὰ τὴν πολύπλευρη δράση του, ὅπως φαίνεται ἀπὸ ἐπιστολές καί ἔγγραφα, βλ. Λάιος, ὄ.π., σσ. 138, 211, 238. Συνέγραψε καί πόνημα γιὰ τὴ συμμετοχὴ Γερμανῶν ἀξιωματικῶν στὸν Ἀγῶνα Droulia, *Philhellénisme*, σ. 304.

24. A.S.V., ὄ.π.

Καί πρῶτα ὁ Ἕλληνας Georg Warren²⁵, ἀπό τό Hall τοῦ Liverpool, ὁ ὁποῖος συνδεόταν στενά μέ τά γερμανικά φιλελληνικά κομιτάτα - ὅπως εἶχε ἐξακριβώσει τό ὄργανωμένο δίκτυο τῆς αὐστριακῆς ἀστυνομίας²⁶. Ἀπό τό σχετικό ἐγγράφο τῆς ἐποχῆς, μέ χρονολογία 14 Ἰουνίου 1822, ἔχουμε τήν πληροφορία ὅτι ὁ Warren εἶχε φτάσει στήν Τεργέστη τό Μάιο 1822 καί προσλήφθηκε ὡς ὑπάλληλος σέ ἐμπορικό οἶκο τῆς Ἰδίας πόλης²⁷. Οἱ Αὐστριακοί, ὅμως, γνώριζαν ἤδη ὅτι πίσω ἀπό τόν ἐμπορικό ἀντιπρόσωπο κρυβόταν ἕνας ἀνθρώπος τῶν φιλελληνικῶν ὀργανώσεων τῆς Γερμανίας, πού, ταυτόχρονα, ἀποτελοῦσε καί τό σύνδεσμο τῶν ἑλληνι-

-
25. Δέν τόν ἀπαντοῦμε, ὅμως, στόν κατάλογο τῶν Ἑλλήνων φιλελλήνων τοῦ Douglas Dakin, *British and American Philhellenes during the war of Greek Independence 1821-1833*, Thessaloniki 1955.
26. Πολλές ἐπιστολές του, ὅπου παρουσιάζεται ἡ δραστηριότητά του, ἔπescαν, στό μεταξύ, στά χέρια τῆς αὐστριακῆς ἀστυνομίας Ἰλίου, ὁ.π., σσ. 249-251, 266-270.
27. Ἡ Τεργέστη ὑπῆρξε τό κέντρο, ὅπου Ἕλληνες τῆς Εὐρώπης καί φιλέλληνες, συγκεντρώνονταν κατά τούς πρῶτους μῆνες τῆς Ἐπανάστασης καί ἀναχωροῦσαν γιά τήν ἀγωνιζόμενη Ἑλλάδα. Στή διεκπεραζώσή τους αὐτή, πού ἦταν καί ἐξαιρετικά δυσχερής λόγω τῆς αὐστριακῆς καχυποψίας, τούς βοήθησε πολύ ὁ ἀκμαῖος, ἐκεῖνη τήν ἐποχή, Ἑλληνισμός τῆς Τεργέστης ἔzοῦσαν, ἄλλωστε ἐκεῖ, 2.000 Ἕλληνες ἀσχολούμενοι, οἱ περισσότεροι, μέ τό ἐμπόριο, οἱ ὁποῖοι εἶχαν μάλιστα κατορθώσει νά ἐλέγχουν ἕνα μέγα μέρος τοῦ ἐμπορίου τῆς αὐτοκρατορίας τῶν Ἀψβούργων, καί φυσικά βοήθησαν ποικιλότροπα τόν ἀγῶνα τῆς πατρίδας τους ἰπολύ γνωστοῦ ἦταν τήν ἐποχή πού μᾶς ἀπασχολεῖ ἐδῶ ὁ Νικόλαος Ζωγράφος, ὁ Ἄντωνόπουλος, ὁ Ν. Στρατής, ὁ Ι. Ράλλης, ὁ Βιτάλης (Ἰλίου, ὁ.π., passim, Ψύλλας, Ἐπονημονεύματα, σσ. 25, 46, 50, 51), ὁ Ἄναστ. Λαγός, ὁ Ν. Πλαστήρας, ὁ Β. Ρεφενδάρης (*Catalogul documentelor grecesti din Arhivele Statului de la orasul Stalin [Brazov]* - ἐπιμ. Dumitru καί Elena Limona, Βουκουρέστι 1958, passim). Στούς δύσκολους αὐτούς καιρούς οἱ Ἕλληνες τῆς Τεργέστης ἐξουσιοδότησαν τό μεγαλύτερο κἀνδῦτςχ τοῦ Leimbach (Λιουμπλιάνα) νά φροντίζει, γιά λογαριασμό τους, τούς Ἕλληνες πού ἔφταναν ἐκεῖ καί νά τούς ἐξασφαλίζει τή συνέχιση τοῦ ταξιδιοῦ τους ὡς τή Μαντονα Ἰλίου, ὁ.π., σσ. 219-220. Γιά τόν Ἑλληνισμό τῆς Τεργέστης βλ. τό ἀνώνυμο ἔργο Διήγησις τῶν περὶ τήν ἐν Τεργέστη Ἑλληνικήν Κοινότητα σπουδαιότερων συμβάντων ἀπό τῆς συστάσεως αὐτῆς μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων, Τεργέστη 1882 ἰροβλ. Giuseppe Stefani, *I Greci a Trieste nel settecento*, Trieste 1960, ὅπου καί ἡ παλαιότερη βιβλιογραφία. Περιμένοντας ὅμως καί τή διατριβή, γιά τήν Ἰδία Κοινότητα, τῆς δ. Ὀλγας Κατσαριδῆ.

κῶν ὀργανώσεων τῆς Γερμανίας, πού, ταυτόχρονα, ἀποτελοῦσε καί τὸ σύνδεσμο τῶν ἐλληνικῶν κομιτάτων τῆς Πίζας καί τοῦ Λιβόρνου²⁸. Ὁ Warren δέν ἦταν, ἄλλωστε, καθόλου ἀγνωστος στὶς αὐστριακὲς ἀρχές, ἀφοῦ στὰ χέρια τους ὑπῆρχαν, ἤδη ἀπὸ τὸ φθινόπωρο τοῦ 1821, ἐπιστολές του πρὸς Γερμανοὺς φιλέλληνες, τὸν ἱερέα Gender (Augsburg) καί τὸν καθηγητὴ Thiersch (Μόναχο), γραμμένες στὸ Λιβόρνο στὶς 11 Ὀκτωβρίου 1821 σκοπὸς τῆς ἐπιστολικῆς ἐπικοινωνίας πού εἶχε ἀναπτύξει ὁ Warren μὲ τοὺς Γερμανοὺς ἦταν ἡ πληροφόρησή τους γύρω ἀπὸ τὴν πορεία τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπανάστασης. Ἦταν λοιπὸν πολὺ ἐπικίνδυνη ἡ παρουσία τοῦ Ἄγγλου φιλέλληνα στὶς περιοχὲς τοῦ Veneto καί γι' αὐτὸ, κατὰ τίς ἐκτιμήσεις τῶν ἀρμόδιων αὐστριακῶν παραγόντων, ἔπρεπε νὰ φύγει ἀμέσως ἀπὸ ἐκεῖ· φαίνεται μάλιστα ὅτι οἱ ἐνέργειές τους εἶχαν ἄμεσα ἀποτελέσματα γιατί τὸ θέρος τοῦ 1822 ὁ Warren ἐγκατέλειπε τὴν Τεργέστη σκοπεύοντας, τούτη τὴ φορά, νὰ πάει στὴ Σμύρνη - σύμφωνα, βέβαια, μὲ τίς μαρτυρίες τοῦ παραπάνω αὐστριακοῦ δοκουμέντου. Ἀπὸ τὴ Σμύρνη (ἢ καλύτερα τὴν Τεργέστη) καί ὕστερα χάνουμε τὰ ἴχνη τοῦ σεμοῦ αὐτοῦ φιλέλληνα, πού ὁ ρόλος του στὸ φιλελληνικὸ κίνημα πρέπει νὰ ἦταν οὐσιαστικὸς καί ποικίλος.

Στὸ ἀρχεῖο τῆς αὐστριακῆς διοίκησης τῆς Βενετίας ὑπάρχει καί ὁ φάκελος ἑνὸς ἄλλου Γερμανοῦ φιλέλληνα: τοῦ Karl Josef Rothermel· ἐδῶ δύο δοκουμέντα περιέχουν ἀρκετεῖς μαρτυρίες γιὰ τὴ δραστηριότητά του. Τὸ πρῶτο περιέχει ἀναφορὰ πράκτορα τῶν Αὐστριακῶν στὴν Ἀγκώνα, ἀπὸ 14 Ἰουνίου 1822, μὲ τὴν ὁποία εἰδοποιοῦνταν οἱ προϋστάμενοί του γιὰ τὴν παρουσία τοῦ Rothermel στὴν ἰταλικὴ αὐτὴν πόλη. Ἀνάμεσα στὰ ἄλλα, ὁ ἀγνωστος συνεργάτης τῶν Αὐστριακῶν ἔγραφε ὅτι ὁ Rothermel εἶχε διαβατήριο πού τοῦ ἐκδόθηκε στὴ Μασσαλία τὸν ἴδιο χρόνο, ὅτι ἐπιπλέον σκόπευε νὰ πάει στὴ Ρώμη γιὰ νὰ συναντήσῃ τὸν κόμη τοῦ

28. "Fu poi scoperto che quest'istesso Giorgio Warren come agente delle unioni tedesche formatosi secondare la causa dei ribelli Greci si è impegnato di prestare la sua opera al capo di comitato greco a Livorno a Pisa..." A.S.V., ὁ.π. Φυσικά ἐδῶ θὰ πρέπει νὰ ἐπισημάνουμε τίς σχέσεις τοῦ Warren μὲ τὸν Ἰγνάτιο Οὐγγροβλαχίας. Πρβλ. καί τὴν ἐπιστολή του πρὸς τοὺς Gender καί Thiersch, ὅπου γίνεταί λόγος γιὰ τὴ συνεργασία του μὲ τὸν Ἰγνάτιο καί μὲ ἄλλους Ἕλληνες τοῦ Λιβόρνου καί τῆς Πίζας. Ὅπως μάλιστα φαίνεται ἀπὸ τὴν ἐπιστολή αὐτὴν ὁ Warren ἦταν ὑπεύθυνος γιὰ τὴ διοχέτευση ἀπὸ τὸ Λιβόρνο Ἑλλήνων καί ξένων σπουδαστῶν-ἐθελοντῶν στὸν Ἀγώνα. Πρβλ. ἀκόμη καί τὴν ἐπιστολή του, ἀπὸ 9 Νοεμβρίου 1821, πρὸς τὸ βαρῶνο von Dalberg, μὲ τὴν ὁποία ἀναφέρεται στὶς σχέσεις του μὲ τὸ ἐλληνικὸ κομιτάτο τοῦ Λιβόρνου καί τοὺς Ἕλληνες συνεργάτες του Ἄλιος, Ἀνέκδοτες ἐπιστολές, σσ. 266-270.

Cassino - γιά τόν όποιο δέν έχω καμιάν πληροφορία' στό ίδιο δοκουμέντο ο Rothermel άναφερόταν ώς καρμπονάρος καί μασσώνος μέ συμμετοχή στά γεγονότα τής Νεάπολης. Οί κινήσεις του Γερμανού Φιλέλληνα παρακολουθοΰνταν μεθοδικά, γιατί μιá βδομάδα άργότερα (22 'Ιουνίου 1822) ένα άλλο έγγραφο είδοποιούσε τήν άυστριακή άστυνομία τής Βενετίας γιά τήν πολύ πιθανή άφιξη του εκεί²⁹. Στο ίδιο έγγραφο έχουμε καί μιá άκόμη μαρτυρία σχετιζόμενη μέ τή δραστηριότητα του Rothermel στην 'Ελλάδα: τήν ύπηρεσία του δηλ., στά πεδία τών μαχών μέ τήν ιδιότητα του ύπασπιστή του στρατηγού Normann³⁰. Γιά τίς κατοπινές του κινήσεις δέ διαθέτουμε άλλες μαρτυρίες' φαίνεται όμως ότι τελικά δέν πήγε στη Βενετία, αλλά μέσω Μασσαλίας, ξαναπέρασε στην επαναστατημένη 'Ελλάδα, όπου συνέχισε νά άναπτύσσει άξιόλογη δράση³¹.

Παρόμοια είναι καί ή περίπτωση δύο Γερμανών Φιλελλήνων του Valentin Friedrich Behr καί του Karl Tommas, τών οποίων τή δραστηριότητα άπαντούμε σέ ένα άλλο έγγραφο τής άυστριακής διοίκησης τής Βενετίας, μέ ήμερομηνία 4 'Ιουλίου 1822, χαρακτηριστικό μάλιστα ώς "έπειγον" από τούς άποστολείς του. 'Ο Behr παρουσιάζεται επικίνδυνος γιά τή φιλελληνική δραστηριότητά του στη Βαμβέργη καί τίς έτοιμασίες του νά κατεβεί στην 'Ελλάδα - είχε, άλλωστε, μιάν πολεμική έμπειρία από τήν ύπηρεσία του στον ισπανικό καί γαλλικό στρατό. Οί οδηγίες λοιπόν τής κεντρικής Διοίκησης τής Βιέννης προς τίς ύφιστάμενες άρχές του Veneto σχετικά μέ τήν περίπτωση του Behr ήταν σαφείς: μόλις έμφανιστεί εκεί νά συλληφθεί καί νά άπελασθεί χωρίς διαδικασίες. 'Η δεύτερη παράγραφος του ίδιου δοκουμένου άφορούσε στον ύπολοχαγό Karl Thommas³², από τό Sachsen, πού είχε άγωνιστεί στην Πελοπόννησο, άφοϋ, προηγουμένως, είχε υπηρετήσει στό Σύνταγμα του πρίγκιπα Schinzenberg³³ αυτός κουρασμέ-

29. A.S.V., δ.π., fasc. I 1/9.

30. A.S.V., δ.π., fasc. I 1/9. Στο ίδιο έγγραφο άναφέρεται καί ή περίπτωση ενός βαρώνου Tulli di Teramo, πού έρχόταν από τήν Κέρκυρα' αυτός είχε ζήσει ένα διάστημα στην Κωνσταντινούπολη καί στη Ρωσία καί είχε διατελέσει καί παλιός καρμπονάρος, είχε όμως άπαρνηθεί τήν ύδεολογία του καί ήθελε νά πληροφορήσει τίς άρχές γιά τούς παλιούς συμπολεμιστές του.

31. Die Philhellenzeit, σ. 212, όπου δέν άναφέρεται ή πληροφορία ότι ήταν ύπασπιστής του Normann.

32. Γιά τόν Karl Tommas βλ. Die Philhellenzeit, σ. 243. Δέν μπορέσαμε νά εξακριβώσουμε τήν πληροφορία αν επανήλθε στην 'Ελλάδα καί σκοτώθηκε στην Τριπολιτσά.

33. Πρόκειται, ζως, γιά τό Φιλέλληνα στρατιωτικό Stitzelberger, από τό Baden, πού πολέμησε καί στην 'Ελλάδα' St. Clair, The Philhellenes, σ. 242.

νος καὶ ἀπογοητευμένος ἀπὸ τὴν κατάσταση στὴν Ἑλλάδα βρέθη-
κε στὴ Γένοβα μὲ σκοπὸ, μέσω Βενετίας, νὰ πάει στὴ Δρέσδη, ἀ-
πὸ ὅπου καὶ καταγόταν. Φυσικὰ θεωροῦνταν καὶ αὐτὸς ἐπικίνδυ-
νος, γι' αὐτὸ καὶ οἱ ἀρχές τῆς Βενετίας διατάσσονταν νὰ προ-
βοῦν στὴν ἀμεση σύλληψή του, μόλις ἐμφανιζόταν στὴν περιοχὴ
τοῦ Veneto.

5. Ἐνα ἄλλο αὐστριακὸ ἔγγραφο, χρονολογημένο στίς 28
Ἰανουαρίου 1823, καθιστοῦσε προσεκτικὸς τίς αὐστριακὲς ἀρ-
χές τῆς περιφέρειας Βενετίας-Τεργέστης γιὰ τίς κινήσεις ὀρι-
σμένων Φιλελλήνων πού ἐτοιμάζονταν νὰ περάσουν ἀπὸ τὸ λιμάνι
τῆς Σμύρνης στὴν Ἰταλία. Οἱ Φιλέλληνες αὐτοί, ἀπογοητευμένοι
πιθανότατα ἀπὸ τὴ μάχη τοῦ Πέτα καὶ τὴν κατάσταση πού δημιουρ-
γήθηκε, στὴ συνέχεια, στὰ ἑλληνικὰ στρατόπεδα, ἀποβιβάστηκαν
στὴ Σμύρνη περιμένοντας νὰ βροῦν τρόπο νὰ ἐπιστρέψουν στίς
πατρίδες τους. Ὡστόσο, παρὰ τὴν ἀπελπιστικὴν κατάσταση πού
βρίσκονταν, ἡ παρουσία τους σὲ ἐδάφη τῆς αὐστριακῆς ἐπικρά-
τειας (καὶ κυρίως στὰ λιμάνια τῆς Τεργέστης καὶ τῆς Βενετίας)
θεωροῦνταν ἀπὸ τοὺς Αὐστριακοὺς ἰδιαίτερα ἐπικίνδυνη. Γι' αὐ-
τὸ τὸ λόγο ἀκριβῶς καὶ κοινοποιοῦσαν κατάλογο μὲ τὰ ὀνόματα
τῶν Φιλελλήνων αὐτῶν στοὺς ὑφισταμένους τους τῆς περιφέρειας
τοῦ Veneto, οἱ ὅποιοι διατάσσονταν μάλιστα νὰ λάβουν τὰ ἀναγ-
καῖα μέτρα μετὰ τὴν τυχόν ἀφίξη τῶν ἐπικίνδυνων αὐτῶν "τυχο-
διωκτῶν" ἕνα ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἦταν ὁ ἀμεσος ἐπαναπατρισμός τους³⁴.
Ὅσο, τώρα, γιὰ τὸ συντάκτη τοῦ ἐγγράφου, θὰ πρέπει νὰ τὸν ἀ-
ναζητήσουμε, μᾶλλον, στὸ πρόσωπο τοῦ αὐστριακοῦ προξένου στὴ
Σμύρνη. Στὸ ἴδιο δοκουμέντο ὑπάρχει καὶ ἡ πληροφορία ὅτι τέσ-
σερις ἀπὸ τοὺς ἀναφερόμενους σ' αὐτὸ Φιλέλληνες εἶχαν ἤδη κα-
τορθῶσει νὰ ἀποπλεύσουν μὲ κατεύθυνση τὴ Μάλτα καὶ τὴ Μασσα-
λία. Στὸ ἴδιο δοκουμέντο τὸ ὅποιο παραθέτουμε στὴ συνέχεια,
μνημονεύονται 21 συνολικὰ Φιλέλληνες ἀπὸ τοὺς ὁποίους 9 ἦταν

34. A.S.V., ὁ.π., fasc. I I/9. Ἐκεῖ διαβάζουμε: "S.E., Il Signor Presi-
dente dell'Aulico Dicastero di Polizia con suo Dispaccio a communi-
cato la copia di un elenco pervenutogli dalli S.R. Cancelleria inti-
va di corte e di stato contenuto gli nomi di parecchi individui che
si lasciarono sedurre di postarsi in Grecia; per colā pugnare per la
causa de ribelli, ed ora oppressi dalle sofforte disgrazie tentano
di riunvenire mezzionde da Smirne restituirsi nella loro patria...".
Στὴ συνέχεια καὶ ἡ διαταγὴ: "... onde non venga in nessun modo con-
cessa la dimorra in queste provincie degl'individui nel medesimo
descritti, oppure d'altri aventurieri di tal categoria i quali ris-
petto alla riprovevole politica loro condotta non meritano di esse-
re trattati con indulgenza ne sofferti negli S.S.R.R. Stati ma che
siino introdotti per la più corta via alla rispettiva loro patria".

Γερμανοί, 4 Αύστριακοί, 3 Γάλλοι, 2 Σουηδοί, 1 Πολωνός, 1 Δανός καί 1 Έλβετός.

Elenco Verzeichniss Degli Eteristi rifugiati a Smirni Der nach Smirna geflohenen Hetäristen			
Vaterland=Patria	Nachname=Nome	Character=Carattere	Bemerkung=Osservazione
Vaterland=Patria			
Baviera			
Bayern	Braun ³⁵	Lieutenant Tenente	
	Schoel ³⁶	Pr.Lieutenant Io Tenente	
Danimarka			
Dännenark	Wederkinch ³⁷	d. to	
Francoforto sul Mano			
Frankfurt a(m)	Bauman ³⁸	Negociante d ^o	
M(ain)		credito nella fu Legione Russotedesca Kaufman- credet in der chemalig (+) Russisch-Deutscher Legion	
Francia			
Frankreich	Balgairolle		
	Decarfeuille		
	Quise	Capitaine-capitano	
Annover			
Hannover	Schreiber ³⁹	Chirurg-chirurgo	imbarcato per Malta
Austria			
Osterreich	Isolany ⁴⁰	capitaine-capitano	
	Kaptenar	Kaufman-negociante	imbarcata per Marsilia
	Kurbis ⁴¹	capitaine-capitano	
	Mülher ⁴²	Lieutenant-Tenente	imbarcato per Marsilia imbarquirt nach Malta
Polonia			
Pohlen	Borokosky ⁴³		
Prussia			
Preussen	Brest ⁴⁴	Lieutenant-Tenente	
	Bollman ⁴⁵	Pr.Lieutenant-Tenente	
	Dannenberg ⁴⁶	Major-Maggiore	
	Faber ⁴⁷	Ritterorden-capitano di cavalleria	
	Werne ⁴⁸	student-studente	
Svezia			
Schweden	Aschling ⁴⁹	Major-Majjore	
	Sass ⁵⁰	Lieutenant-Tenente	
Svijjera			
Schweij	Müller ⁵¹	Artillerie-Lieutenant- tenente di Artigleria	

35. Braun C.F., Leutnant aus Bayern Die Philhellenzeit, σ. 84 καὶ Droulia, Philhellēnisme, σ. 64.
36. Shöll, Georg Michael, oberlieutenant aus Bayern: ἐπέστρεψε καὶ αὐτὸς στὴ Γερμανία Die Philhellenzeit, σ.223. Μὲ τὸ ἴδιο ὄνομα ἀναφέρονται καὶ ἄλλοι δύο φιλέλληνες: ὁ Schöll, ὁ.π., σ. 222 καὶ ὁ Schol (ἢ Schoel, Scholl ἢ Schöll - πρβλ. Ἄννινος, Ἱστορικά Σημειώματα, σ. 250).
37. Wederkinch ἢ Wedekind C.L.J., von, aus Holstein, oberlieutenant. Ὁ Wederkinch, Δανὸς ἀξιωματικός, μετὰ τὴν ἔκρηξη τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπανάστασης, πῆγε στὸ Παρίσι καὶ ἀπὸ ἐκεῖ, στὶς ἀρχές τοῦ 1822, πέρασε στὴν Ἑλλάδα. Νωρὺς ὁμως ἀπογορευτὴκε ἀπὸ τὴν κατάσταση καὶ κατέφυγε στὴ Σμύρνη λεπτομέρειες στὸ Die Philhellenzeit, σσ. 254-256.
38. Bauman, Βαυαρὸς εὐέλπης ἔξαναγύρισε στὴν πατρίδα του - Die Philhellenzeit, σ. 73, Droulia, Philhellēnisme, ἀριθ. 1324.
39. Schreiber, Dr. med. aus Preussen φαίνεται ὅτι καὶ αὐτὸς ἔξαναγύρισε στὴν πατρίδα του. Καταγόταν ἀπὸ τὸ Ἄννόβερο Die Philhellenzeit, σ. 225. Γιὰ τοὺς Πρώσσους φιλέλληνες βλ. Joh. Irmischer, Der Philhellenismus in Preussen als Forschung-sanliegen, Berlin 1966.
40. Isolani, Ἰταλὸς ἀξιωματικός. Μετὰ ἀπὸ διαταγὴ τοῦ Μαυροκορδάτου κατάρχηκε στὸ τάγμα τῶν φιλελλήνων ἀξιωματικῶν (Baleste, Grabowsky, Justin κλπ.), οἱ ὅποιοι κατέβηκαν ἀπὸ τὴν Καλαμάτα τὸν Ἰούνιο τοῦ 1822 στὴν Κρήτη, γιὰ νὰ ἐνισχύσουν τὴν ἐπανάσταση τῶν Κρητῶν.
41. Kürbis νομίζουμε ὅτι πρέπει νὰ τὸν ταυτίσουμε μὲ τὸν ἀναφερόμενο ὡς Curbis στὸν κατάλογο τῆς σειρᾶς Die Philhellenzeit, σ. 93, ὅπου ἡ πληροφορία: Curbis, Kapitän aus Frankreich. Ἕνας ἄλλος λόγος γιὰ τὴν ταύτιση αὐτὴν εἶναι ἡ παρουσία τοῦ Kürbis τὴν ἐποχὴ αὐτὴ στὴ Γαλλία - ἄλλωστε στὸ ἔγγραφο σημειωνόταν ὅτι ἀπέπλευσε γιὰ τὴ Μάλτα, καὶ ἀπὸ ἐκεῖ, πιθανότατα, πέρασε στὴ Γαλλία.
42. Εἶναι ἀδύνατο νὰ ταυτίσουμε τὸν παραπάνω Müller μὲ τοὺς δέκα καὶ πλέον Müller τοῦ καταλόγου τῆς Philhellenzeit, σσ. 182-184.
43. Borokosky, Josef, Danin (1809-1843). Στὴ σειρὰ τῆς Philhellenzeit δὲν ἀναφέρεται ὡς πολεμιστὴς παρὰ μόνον ὡς ἕνας θερμὸς φιλέλληνας καὶ συχνὰ παρότρυνε τὴν ἑλληνικὴ νεολαία νὰ ἀσχοληθεῖ μὲ τὴ γλώσσα καὶ τὴ λαογραφία τῆς πατρίδας τῆς. Ὁ Borokosky ἦταν ἐπίσης θερμὸς ὁπαδὸς τῆς δημοτικῆς καὶ καλὸς γνώστης τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας. Τὸ ἔγγραφο αὐτὸ μᾶς πληροφορεῖ ὁμως καὶ γιὰ τὴν οὐσιαστικὴ συμμετοχὴ του καὶ στὰ πεδία τῶν μαχῶν γιὰ τὴν Ἑλληνικὴ Ἀνεξαρτησία. Γιὰ τὸν πολωνικὸ φιλελληνισμό βλ. Janusz Strasburger, Le Philhellénisme en Pologne aux années de l'Insurrection Grecque 1821-1828, Balkan Studies 12 (1971) 103-116.
44. Brest Edouard ἐπέστρεψε, πιθανότατα, στὴν ἐπαναστατημένη Ἑλλάδα καὶ σκοτώθηκε στὸ Ναύπλιο - Die Philhellenzeit, σ. 84 καὶ Ἄννινος, ὁ.π., σ. 249.

45. Bollman Ludwig von, leutnant aus Preussen' έπανήλθε στην πατρίδα του Die Philhellenzeit, σ. 81, όπου καί μερικές άλλες εϊδήσεις για τήν στρατιωτική του σταδιοδρομία. Για τς περιπέτελές του στην προσπάθεια του να κατέβει στην 'Ελλάδα βλ. Λάιος, 'Ανέκδοτες έπιστολές κλπ, σσ. 226, 231. Για τήν υπόλοιπη δραστηριότητά του στην Εύρώπη βλ. Droulia, Philhellénisme, σσ. 413, 452.
46. Dannenberg Carl Wilhelm, major aus Hamburg: Καταγόταν όμως από τό Βερολίνο. Τά ταξίδια του στη Μήλο, Σμύρνη, Κωνσταντινούπολη καταγράφονται στό ήμερολόγιό του. Για άλλα βιογραφικά του βλ. Die Philhellenzeit, σσ. 94-95. Στά 1825 τόν άπαντούμε στό 'Αμβούργο, άξιωματικό τής φρουράς τής πόλης, να ήγεται μαζί μέ τόν Zimmermann στην κίνηση τής "Legione Grecogermanica", ή όκοία έδρευε έκει' βλ. Bernard Vonderlage, Die Hamburger Philhellenen, σσ. 55-57.
47. Fabeck Friedrich Ferdinand Wilhelm von, Leutnant aus Preussen' γύρισε καί αυτός στην πατρίδα του. 'Ο Wilhelm, άφού εργάστηκε για τόν 'Ιερό Λόχο, βρέθηκε στη συνέχεια στην 'Οδησσό καί από έκει ξανά στη Γερμανία. Τέλος μαζί μέ τόν oberleutnant von Seeman πήγαν στη Μασσαλία, από όπου άναχώρησαν για τήν 'Ελλάδα - Die Philhellenzeit, σσ. 101-111.
48. Werne, Student aus Westfalen' από τή σειρά Die Philhellenzeit, σ. 256, πληροφορούμαστε για τήν έπιστροφή του στην πατρίδα του' έδω καί άλλες πληροφορίες για τήν κατοπινή δράση του.
49. Asching, Nils Frederic von, Σουηδός ταγματάρχης. Συνέγραφε καί βιβίο άναφερόμενο στον 'Ελληνικό 'Αγώνα "Versuche einer Geschichte der Griechischen Revolution" Stockholm 1824' Droulia, Philhellénisme, σσ. 573, 654. Στη Σμύρνη βρισκόταν στά 1822 μέ τό συμπατριώτη του Saass (για τόν όποιο βλ. παρακάτω). 'Ο Asching πέθανε στά 1840 - Die Philhellenzeit, σ. 70. Για τό σουηδικό φιλελληνισμό βλ. Erik Wiken, 'Η συμβολή τής Σουηδίας στην 'Ελληνικήν 'Επανάσταση, Νέα 'Εστία 44 (1948) 1329-1333 (μετάφρ. από τά σουηδικά Ι.Θ. Κακριδή).
50. Sass Adolf von, aus Finnland. Για βιογραφικά του βλ. Die Philhellenzeit, σσ. 214-215. Τό τέλος του Sass, πού φαίνεται ότι έπέστρεψε από τή Σμύρνη στό Μεσολόγι, υπήρξε τραγικό, γιατί πέθανε στις 7/19 Φεβρουαρίου 1824, ύστερα από τραύματα πού δέχτηκε από άπειθαρχο Σουλιώτη πολεμιστή του Μεσολογγίου. Τό περιστατικό διηγείται καί ό φίλος του Byron, Stanhope, καθώς καί ό Στέφανος Ξένος στην "'Ηρωϊδατής 'Ελληνικής 'Επανάστασης", - "Άνυλος, ό.π., σσ. 196, 248 καί St. Clair, The Philhellenes, σσ. 175, 179, 381.
51. Müller Albert. 'Ελβετός ώρολογοποιός πού κατέβηκε στην 'Ελλάδα σέ ηλικία 22 έτών, ως άξιωματικός του Πυροβολικού, καί έλαβε μέρος σέ πολλές μάχες' τό Νοέμβριο του 1822, μέσω Toulon, έπέστρεψε στην πατρίδα του. Για τή σταδιοδρομία βλ. Die Philhellenzeit, σ. 181. Πέθανε στά 1876, άφού στά 1872 έγραψε τό "Erinnerungen aus Griechenland im Jahre 1822".